

РОЗДІЛ 1

**АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ
СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ В 1919–1939 РОКАХ
ЯК ЧИННИК ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ
СИСТЕМИ ПОЛЬЩІ**

Перша світова війна пришвидшила розпад Австро-Угорської, Російської та Німецької імперій, унаслідок чого на їхніх територіях, відповідно до права націй на самовизначення, утворилися самостійні національні держави. Так, 17 березня 1917 р. у Наддніпрянщині виникла УЦР, яка 22 січня 1918 р. проголосила самостійну Українську державу – УНР. 19 жовтня 1918 р. УНРада проголосила державність на всіх українських землях у складі Австро-Угорщини, а національно-демократична революція 1 листопада 1918 р. у ЗУЗ привела до проголошення 13 листопада суверенної самостійної ЗУНР¹.

Незалежність Польщі стала доконаним фактом 11 листопада 1918 р. Варто зазначити, що важливим чинником для відбудови польської державності стали листопадові акти 1916 р. щодо проголошення Центральними державами Польського Королівства «самостійною державою з дідичною монархією і конституційною формою правління», однак без означення її чітких кордонів². Власне тоді було закладено основи польської адміністрації, війська, шкільну систему, судовий апарат і підготовлено базу для фахових державних чиновників.

Із проголошенням незалежності найвищу владу в Польщі отримав Юзеф Пілсудський, який як Начальник держави утворив Раду Міністрів. Упродовж кількох днів розпочала регулярні військові дії армія, чисельність якої за кілька місяців склала 500 тис. жовніврів.

¹ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Історія / кер. авт. кол. й відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ, 2001. С. 597–598.

² Лозинський М. Галичина в роках 1918–1920. Нью-Йорк, 1970. С. 20.

Удосконалено державну адміністрацію, створено служби забезпечення й суспільну опіку. У січні 1919 р. відбулися парламентські вибори, а 19 лютого ухвалено Малу Конституцію³. 17 березня 1921 р. прийнято Конституцію, чим завершено процес формування політичного устрою Польської держави⁴.

Відповідно до адміністративно-територіального поділу Польщі, державне управління поділялося на центральне (Рада Міністрів та міністри) і територіальне (місцеве), що передбачало урядову адміністрацію та самоврядування.

Відповідно до положень Конституції, Польща ставала парламентською республікою. На чолі держави був Президент, якого обирали на 7 років більшістю голосів об'єднані в Національні збори палати парламенту – сейм і сенат. Він очолював виконавчу владу, був гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності, дотримання положень Конституції, прав і свобод людини та громадянина, репрезентував державу на міжнародному рівні.

Державний переворот Ю. Пілсудського у травні 1926 р. зміцнив посаду Президента. Пріоритетами його правління були: підсилення армії, створення сильного уряду, розбудова державного сектора економіки, пропагування у школах ідеології державницького виховання та боротьба проти загрози державі суспільних, національних і політичних рухів⁵.

Відповідно до квітневої Конституції 1935 р., Президентіві передавалася вся повнота влади, його обирали процедурою, далекою від демократичних норм, сильно обмежувалася компетенція парламенту, зокрема контроль за урядовими і президентськими рішеннями в багатьох державних справах, значно зменшувався обсяг громадянських прав і свобод.

Окремою одиницею центральної адміністрації Другої Речі Посполитої була Рада Міністрів, яку призначав Президент. Вона складалася з міністрів під керівництвом голови Ради Міністрів – прем'єра, який представляв уряд і, згідно з Конституцією 1935 р., «визначав головні засади державної політики»⁶.

³ Польща – нарис історії / за ред. В. Менджецького, Є. Брацисевича; пер. з пол. І. Сварника. Варшава, 2015. С. 227–229.

⁴ Там само. С. 233.

⁵ Там само. С. 234.

⁶ Рубльов О. Центральні органи адміністрації. *Історія державної служби в Україні*: у 5 т. Київ, 2009. Т. 2. С. 11.

Варто зазначити, що адміністрація східногалицьких земель у перші роки Другої Речі Посполитої була тимчасовою. 10 січня 1919 р. Ю. Пілсудський утворив Правлячу комісію для Галичини й Тешинської Сілезії з осідком у Львові. Вона уконституювалася 28 січня 1919 р. й охоплювала своєю діяльністю всі питання, крім військової та закордонної політики. З огляду на бойові дії на території ЗУНР, значна частина Комісії перебувала у Кракові. Однак уже 7 березня 1919 р., згідно з розпорядженням Ради Міністрів Польщі, Правляча комісія передала владу Генеральному делегату уряду для Галичини, якому визначалася, щоправда в дещо менших обсягах, компетенція колишнього австрійського намісника краю⁷.

Генеральний делегат здійснював адміністративно-політичне управління, виконуючи функції тимчасового органу, який займався ліквідацією діяльності намісництва, та готуючи одночасно ґрунт для створення нового адміністративного апарату воеводського управління. Крім того, Генеральний делегат здійснював загальне керівництво за тими ділянками адміністрації, які не ввійшли до компетенції міністерств⁸. Цю посаду обіймав колишній міністр із питань Галичини в австрійському уряді Казімеж Галецькі (1862–1941). Ці функції він виконував аж до часу ліквідації посади Генерального делегата у квітні 1921 р.⁹

Очевидно, потрібно наголосити, що внаслідок польсько-української війни впродовж листопада 1918 р. – червня 1919 р. ВР Паризької мирної конференції 25 червня 1919 р. прийняла постанову, згідно з якою польський уряд був уповноважений: 1) окупувати військовими силами Східну Галичину до р. Збруч; 2) використати будь-які військові сили, зокрема й Армію Галлера, для цієї окупації; 3) встановити у Східній Галичині цивільне управління під мандатом головних союзних та асоційованих держав, які повинні будуть забезпечити, наскільки це можливо, автономію цієї території, політичні, релігійні й особисті свободи громадян; 4) цей мандат мав діяти аж до наступного самовизначення жителів Східної Галичини щодо їх політичної належності. Рішення ВР Мирної

⁷ Рубльов О. Структура управління в українських землях. *Історія державної служби в Україні*: у 5 т. Київ, 2009. Т. 2. С. 18.

⁸ Галицьке намісництво (1772–1921). Архівно-бібліографічний фондний покажчик / уклад.: У. Я. Єдлінська, О. Я. Мацюк. Київ, 1990. С. 16.

⁹ *Województwo Tarnopolskie*. Tarnopol, 1931. S. 301.

конференції негайно було доведено до польського уряду, а пізніше й до уряду ЗУНР¹⁰.

Вже того ж дня, 25 червня 1919 р., польська армія, зосередивши значні сили, перейшла в наступ по всьому фронту. УГА, перевтомлена боями, не маючи достатнього озброєння й амуніції, змушена була відступити й у середині липня відійшла за р. Збруч¹¹.

ВР Мирної конференції 20 листопада 1919 р. прийняла статут для Східної Галичини про її належність до Польщі, а після цього Союз Народів мав вирішити долю краю¹².

Ризький договір 18 березня 1921 р., підписаний представниками РФ та УСРР і Польщі, формально завершив польсько-радянський конфлікт 1919–1920 рр. та санкціонував поділ українських і білоруських земель між Польщею й Росією. Цей договір підтвердив право поляків на ЗУЗ, задовільнив їхні територіальні вимоги.

Рішенням Ради послів Антанти від 14 березня 1923 р. Східна Галичина відійшла під юрисдикцію Польщі. Свої дії рада аргументувала тим, що «Польща визнавала етнографічні умови Східної Галичини, які вимагали автономного устрою та необхідність надання цьому краю автономії»¹³. Цим рішенням завершився процес входження східногалицьких земель до складу Другої Речі Посполитої. Такі твердження країн Антанти були суто декларативними. Уряд Польщі цілком знехтував міжнародним правом і прагненням українців до власної державності.

У грудні 1920 р. польський сейм ухвалив рішення про створення на території колишньої Галичини чотирьох воєводств: Краківського, Львівського, Станіславівського і Тернопільського. Поділ краю на воєводства суперечив статуту для Східної Галичини, який прийняла Антанта в листопаді 1919 р., відповідно до якого Польща отримувала мандат над цим тереном на 25 років. Друга Річ Посполита мала представляти Галичину на міжнародній арені, українська мова – вживатися на рівні з польською в суді, адміністрації, органах місцевого самоврядування та шкільництві. Категорично заборонялася польська колонізація краю. Щоб пом'якшити цю заборону,

¹⁰ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923... С. 447.

¹¹ Там само. С. 450.

¹² Гаврилів І. Західна Україна у 1921–1941 роках: нарис історії боротьби за державність. Львів, 2012. С. 71.

¹³ Х Роковини сумного акту. *Діло*. 1933. 16 березня.

польський сейм 26 вересня 1922 р. прийняв закон про воєводську автономію Східної Галичини й утворення у краю українського університету¹⁴. Однак він так і не був виконаний.

Згідно з переписами 1921 р. і 1931 р., у трьох воєводствах Східної Галичини переважало українське населення: у Станіславівському – понад 70 %, у Тернопільському – понад 50 %, а у Львівському – понад 40 %¹⁵. Офіційно ці воєводства почали функціонувати 1 вересня 1921 р.

На теренах колишньої російської займанщини, заселених здебільше білоруським і литовським населенням, а на Волині – українським, також формувалася відповідна адміністративна структура. Територія Західної Волині в 1919 р. потрапила під контроль польської військової адміністрації, де Юзеф Пілсудський запровадив Цивільну управу східних земель, яку 19 лютого 1919 р. очолив видатний польський історик, уродженець Галичини Людвик Коланковський. Отримавши звання генерального комісара уряду й шефа цивільної управи східних земель, у квітні 1919 р. поступився посадою Єжи Осмиловському, який виконував ці обов'язки до ліквідації цивільної управи 9 вересня 1920 р. Владі генерального комісара підлягали терени Волині та Полісся, де переважало українське населення. На цих територіях 19 лютого 1921 р. сформовано Волинське воєводство з центром у Луцьку і Поліське – у Бересті¹⁶. Остаточно адміністративно-територіальний поділ Польщі сформувався після утворення 20 січня 1926 р. Віленського воєводства і складався із 16 воєводств й виокремленого міста Варшави як самостійної адміністративної одиниці.

Відповідно до постанови Президента Другої Речі Посполитої від 19 січня 1928 р. зроблено чіткий розподіл між адміністративними органами I ступеня (повітів) та II ступеня (воєводств), підтверджено поділ держави на 16 воєводств на чолі з воєводами. Воєводства поділялися на повіти, які очолювали старости. Окремий статус залишився у столиці – Варшава. Щодо міст, то вони поділялися на

¹⁴ O zasadach powszechnego samorządu wojewódzkiego, a w szczególności województwa lwowskiego, tarnopolskiego i stanisławowskiego: Ustawa z dnia 24 września. 1922 r. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1922. Nr 90. Poz. 829.

¹⁵ Пасіцька О. «Львівський Манчестер» і «Галицька Каліфорнія». Соціально-економічна діяльність українців Галичини (20–30-ті роки XX ст.). Львів, 2019. С. 13.

¹⁶ Рубльов О. Структура управління в українських землях. С. 18.

міські повіти з міськими старостами на чолі, і були органами адміністрації I інстанції¹⁷.

У Другій Речі Посполитій органи територіального самоврядування існували поза державною адміністрацією. Найнижчою його ланкою було **гмінне самоврядування** в містах і селах. Їхня кількість у повітах Галичини коливалася від 9 до 14, в інших українських землях – від 5 до 8. Гміни в Галичині успадкували території попередніх австрійських органів самоуправління, на Волині, Підляшші та Холмщині – російських волостей.

Перша світова війна і як її наслідок – декомплектація гмінних і міських рад – змусили австрійський уряд до застосування положень § 107 статуту про гміни від 1866 р. – сформувати в багатьох місцевостях Галичини гмінні представництва і провадити поточні справи відповідно до розпоряджень їхніх керівників. Такий стан був у всіх гмінах Галичини від моменту упадку Австро-Угорської імперії аж до приєднання краю до Польщі. Вже в перші дні існування Другої Речі Посполитої виявилось, що такі відносини не відповідали духу часу, а окремими обов'язковими постановами закону про гміни Польська ліквідаційна комісія у Кракові хотіла заспокоїти суспільні верстви. Однак, не маючи тоді виборчого права до гмінних рад, репрезентації в них, Ліквідаційна комісія видала розпорядження від 23 листопада 1918 р. про додаткове виборче право повнолітнім громадянам, незалежно від статі. Його умовою вважалося однорічне проживання у гміні. Крім того, закон від 26 липня 1919 р. вилучив із гмінного складу двірські території, зміцнюючи в такий спосіб гмінну спілку, у зв'язку з чим двірські території втратили свою особливість як самоврядні одиниці¹⁸.

Водночас державна влада і сейм спрямовували зусилля на впровадження на нових засадах законів самоврядування, проте в силу інших важливих проблем відбудови держави це не могло відбутися швидко. Для збереження основ самоврядування залишалися попередні розпорядження, а проведені в 1927–1928 рр. у Східній Галичині вибори до гмінних і міських рад на засадах виборчої гмінної ординації (положення) з 1866 р. були доповнені розпорядженнями Польської ліквідаційної комісії від 23 листопада 1918 р., на основі яких існували й тодішні вибрані гмінні репрезентації у всіх

¹⁷ Рубльов О. Структура управління в українських землях. С. 19.

¹⁸ Województwo Tarnopolskie. S. 313.

місцевостях колишньої австрійської займанщини. Виняток становили нечисленні вибрані гміни, де були випадки локальних сутичок або невідповідальних виконавців своїх обов'язків, тому існувала необхідність ліквідації таких гмінних репрезентацій, а їхні функції надано тимчасовим гмінним урядам¹⁹.

На 1 січня 1931 р. у Тернопільському воєводстві нараховувалося 35 міст (міських гмін), зокрема 6 міст, які керувалися законом «для 30 міст» від 1889 р.: Броди, Бережани, Бучач, Золочів, Тернопіль і Терехівля. 29 міських гмін керувалися законом 1896 р., а 1 091 сільська гміна – від 1866 р., з яких 4 повіти: Золотий Потік (Бучацького), Мельниця (Борщівського), Козлів (Тернопільського) і Товсте (Заліщицького), відповідно до наданих їм у 1927–1929 рр. повноважень, фінансувалися як міські гміни. Із загальної кількості гмін 4 міські та 20 сільських на 1 січня 1931 р. мали тимчасове управління²⁰.

Органи гмінного самоврядування були засновані відповідно до положення від 1866 р. про громадське самоврядування в Галичині. Вони склалися із громадських рад та їхніх виконавчих органів – гмінних управ. Наприклад, у 1927–1928 рр. до громадських управ у 17 повітах Тернопільського воєводства було вибрано в сільських гмінах 24 208 депутатів, а у міських – 1 344²¹. До основних функцій гмінних управ входило: управління майном, складання і виконання бюджетів гмін, збір місцевих податків тощо.

Громадська рада, яка складалася з радних та їхніх заступників (від 12 до 48 осіб), була низовою ланкою самоврядування і її обирала сільська громада на 6 років. Перші вибори солтисів і підсолтисів після узгодження їхніх кандидатур, згідно з побажанням старости повіту, відбулися наприкінці 1934 р. – на початку 1935 р. Ухвалу про затвердження на посаді солтиса приймав повітовий староста на підставі погоджень із поліцією²².

Спеціальний Закон «Про часткову зміну устрою територіального самоврядування» прийнято 23 березня 1933 р. Згідно з ним, нижчі адміністративні органи Галичини укрупнювалися, внаслідок чого усувалися деякі регіональні відмінності. Така схема територіально-адміністративного поділу не узгоджувалася ні з економічними,

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.

²² Адміністративно-територіальний устрій України: методологічні основи та практика реформування / наук. ред. В. С. Кравців. Львів, 2016. С. 103.

ні з природно-географічними принципами, а лише з політичними. Запроваджено збірну громаду – волость, яка об'єднувала кілька, а іноді понад десяток сільських громад (понад 10 тис. населення). Наприклад, у Станіславівському воєводстві, відповідно до зазначеного закону, були утворені такі сільські збірні об'єднання. Так, громада с. Мала Тур'я Долинського повіту входила до гміни Вигода, громада с. Ковалівки Коломийського повіту – до Яблунів, громади сіл Келихів, Любківці, Олешків, Орелець, Тулува, Тулуків Снятинського повіту – до Вовчківці, Льдзяни Калуського повіту (тепер – с. Вербівка Рожнятівського р-ну) та с. Джурів Снятинського повіту були окремими гмінами. Передмістя Княгин-Колонія та Княгинин-Гірка Станіславівського повіту ввійшли до м. Станіславів²³.

Варто наголосити, що реалізацію закону від 23 березня 1933 р. добре ілюструє факт приєднання сіл у Львівському воєводстві. Відповідно до розпорядження міністра внутрішніх справ від 14 липня 1934 р. про поділ Дрогобицького повіту Львівського воєводства на сільські гміни, до Добрівлянської гміни ввійшли такі сільські громади: Грушів, Добрівляни, Літиня, Ролів, Тинів, Воля Якубова, Вороблевичі, Волоща²⁴.

Волосна рада обирала війта та його заступника, яких влада перевіряла на політичну лояльність, а без затвердження старости їхній вибір вважався недійсним. Кожна з волостей, незалежно від кількості населення, обирала двох представників до повітової ради, створюючи тим самим сприятливі умови для домінування в них поляків, що підтвердили вибори 1935 р. Того ж року відбулися вибори до воєводських рад, куди повітові й міські ради обирали по представників²⁵.

Закон «Про вибір громадських і повітових радних» від 16 серпня 1938 р. нічого нового до системи виборів органів місцевого самоврядування не вносив. Щоправда, спрощував механізм виборів, запроваджував виборність членів виборчих комісій та їхніх

²³ Державний архів Івано-Франківської області. Путівник. Київ, 2008. Т. 1: Фонди періоду до 1939 року / упоряд.: В. Гнатів, Н. Калюжна, О. Човганюк, В. Янош. Київ, 2008. С. 74.

²⁴ Галів М. Протести селян Дрогобицького повіту Львівського воєводства міжвоєнної Польщі проти методів проведення місцевих виборів (лютий–березень 1939 р.). URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewBy-FileId/457854.pdf>

²⁵ Адміністративно-територіальний устрій України... С. 103.

заступників відповідними самоврядними установами. Однак, як і раніше, їх призначали повітові старости. Згаданий закон скорочував віковий ценз для кандидатів на самоврядні посади від 30 до 27 років і скасовував акумуляцію голосів. Відтепер кожен кандидат міг отримати лише один голос виборця²⁶.

Під час місцевих виборів у Польщі (грудень 1938 р. – початок березня 1939 р.) голів виборчих комісій і надалі призначали повітові старости. Проводячи вибори на східногалицьких теренах, владні структури робили все можливе, щоб забезпечити польський «стан посідання». Головами комісій призначали переважно поляків, а їхніми членами були якщо не поляки, то лояльні до влади українці. Масштабне використання «адміністративного ресурсу» давало змогу польським властям зберігати свої позиції в органах громадського самоврядування, що повністю відповідало офіційній політиці польського уряду, спрямованій на зміцнення «польськості на Східних кресах»²⁷.

Повітове самоврядування. На підставі Закону «Про повітове представництво» від 12 серпня 1866 р. прийнято закон вищого рівня, а саме про повітові гміни. Округ повітової гміни відповідав округу політичного повіту, а органами повітової ради були розпорядча та наглядова влади, і також повітовий виділ як виконавча влада. Повітова рада складалася з 26 осіб, вибраних із мешканців повіту з відповідних груп: найбільших землевласників, із найбільш оподаткованих (тобто дієздатних) категорій промисловців і торговців міських та сільських гмін. Повітовий виділ складався з голови (т. зв. маршалка) і шести членів, вибраних із повітової ради, зокрема і заступника голови. Вибір голови та його заступника вимагав цісарського затвердження²⁸.

Повітова репрезентація своєю діяльністю охоплювала такі справи: управління маєтками й установами, нагляд над господарствами сільських гмін, затвердження важливіших ухвал гмінних властей, розгляд скарг/позовів проти розпоряджень, що належали до сфери діяльності гмін²⁹.

У випадку недостатньої укомплектованості міських і сільських гмін та їхньої нездатності до урядування, відповідно до § 53 Закону

²⁶ Іваник М., Кондратюк С. Система органів місцевого самоврядування в Галичині у 1919–1939 рр. Історико-правовий аспект. Львів, 2007. С. 198–199.

²⁷ Галів М. Протести селян Дрогобицького повіту Львівського воєводства...

²⁸ Województwo Tarnopolskie. S. 314.

²⁹ Ibid.

«Про повітові представництва», влада адміністрації II інстанції могла розпустити повітову раду і надати повноваження тимчасовому органу аж до заснування нової повітової ради. З розпуском повітових представництв порушувалися всі управлінські функції повіту аж до діяльності повітового старости³⁰.

Занадто невизначені трактування § 53 цього закону викликали багато різнорідних форм внутрішньої розбудови щодо владних повноважень тимчасових повітових вимог в окремих частинах Східної Галичини, тому МВС із метою впровадження необхідних єдиних організаційних форм видало низку приписів на предмет організації повітових управ³¹.

Варто зазначити, що з переходом влади в Галичині до Польщі на базі повітових управлінь були утворені повітові староства – органи загальної адміністрації I інстанції на їхній території. Старосту призначав міністр внутрішніх справ, а підпорядковувався він воєводі разом із підлеглим йому апаратом, який за кількістю посад був не однаковим у повітових староствах у всіх трьох східногалицьких воєводствах. У Тернопільському воєводстві, наприклад, у 1921 р. кількість посад у староствах коливалася від 13 до 18. Найбільший штат мали Тернопільське і Бродівське староства – по 18 штатних одиниць, Золочівське – 17, Бережанське – 15, а в інших – 13–14³².

З вересня 1921 р. адміністративні органи I інстанції на території повіту, очолювані старостою, підпорядковувалися безпосередньо МВС і воєводі. Вони займалися охороною державної безпеки, боротьбою з національно-визвольним рухом, контролем за діяльністю органів самоврядування – повітових рад і виділів, політичних партій, громадських організацій і товариств, наглядом за дотриманням законодавства в галузі народного господарства, зокрема промисловості, торгівлі, лісівництва, обліком і допризовною підготовкою військовозобов'язаних.

У міських повітах органами першої інстанції були громадські (міські) староства, які очолював гродський староста, призначений міністром внутрішніх справ і підпорядкований воєводі. Статус

³⁰ Województwo Tarnopolskie. S. 315.

³¹ Ibid.

³² Стронський М. Тернопільське воєводство в складі Другої Речі Посполитої (1921–1939). *Pamiętnik Kijowski. Stowarzyszenie Uczonych Polskich Ukrainy. Kijów*, 2004. Т. 7: Polacy na Podolu. С. 194.

міських повітів отримували міста з населенням понад 75 тис. мешканців. У Західній Україні такий мав тільки Львів³³.

Староства як органи, підпорядковані відповідній вертикалі воеводи, мали виконувати всі воеводські постанови й розпорядження. Так, наприклад, виконуючи розпорядження Тернопільського воеводи від 9 березня 1923 р., усі старости воеводства повинні були подати у двотижневий термін до президіального віділу дані про свої повіти. У звітах вимагали такої інформації: загальна чисельність мешканців повіту, національний, релігійний і мовний склад населення, характеристика клімату, місцевості, шляхів сполучення, перелік продукції, яку виробляли на підприємствах і вирощували в сільському господарстві, кількість шкіл, освітніх товариств, музеїв, наявність санітарних закладів та установ соціальної допомоги³⁴.

На основі отриманих повітових звітів воеводи, на вимогу Президента Другої Речі Посполитої, подавали річні звіти за ціле воеводство, відповідно до розпорядження «Про організацію і діяльність загальної адміністрації» від 19 січня 1928 р. Воно було спрямоване на централізацію державної влади на місцях, а керівництво країни мало детальнішу й повнішу інформацію про стан справ у кожному воеводстві, що давало змогу ефективніше здійснювати управління та вносити корективи для його покращення³⁵.

До 1930 р. повіт і повітові організації, по суті, не мали чіткого структурного поділу. А впроваджені від 1 червня 1930 р., згідно з розпорядженням міністра внутрішніх справ Польщі від 30 червня 1930 р. «Про внутрішню організацію і діяльність староств», приписи гласили, що тимчасова повітова рада діє під керівництвом повітового старости як постановляючий і контролюючий орган, а тимчасовий повітовий віділ – як виконавчий та управлінський, очолюваний також повітовим старостою. Обсяг повноважень цих тимчасових повітових представництв діяв на підставі австрійських законів про повітову репрезентацію від 12 серпня 1866 р. У межах цих повноважень повітова рада мала право вирішального голосу щодо призначення і прийняття ухвал, не пов'язаних з ухвалами тимчасового повітового віділу. Так, прийняті ці відповідні приписи гарантували громадським чинникам можливість вирішення повітових справ³⁶.

³³ Рубльов О. Організація державної служби... Т. 2. С. 28.

³⁴ Там само. С. 29.

³⁵ Там само.

³⁶ Województwo Tarnopolskie. S. 315.

На підставі розпорядження міністра внутрішніх справ Польщі від 30 червня 1930 р. була введена організаційна структура староств, що поділялася на 12 рефератів (відділів). Наприклад, у Станиславівському воєводстві повітове староство мало такі: загальний, організаційний, безпеки, адміністративно-законодавчий, самоврядування, бюджетно-господарський, кримінально-адміністративний, військовий, санітарний, ветеринарний, охорони лісів і воєнних інвалідів. У 1932 р. був створений додатковий будівельний реферат, а 30 квітня 1934 р. замість рефератів самоврядування і бюджетно-господарського – соціального забезпечення, землеробства й аграрних реформ.

Розпорядження від 30 серпня 1930 р. запровадило й адміністративно-територіальні зміни у східногалицьких воєводствах. Так, у Львівському 1 квітня 1932 р. був розформований Стрижівський повіт, а його територія ввійшла до складу Ряшівського і Кросненського, територія Старосамбірського повіту – до Самбірського. До воєводства 17 квітня 1931 р. віднесено Турківський повіт, відокремлений від Станиславівського воєводства³⁷.

На початку 1930-х років територіальні зміни заторкнули й Львівський повіт. Відповідно до розпорядження Ради Міністрів від 11 квітня 1930 р., із нього були вилучені такі приміські села: Замарстинів, Клепарів, Голоско Мале, Знесіння, Сигнівка, Кульпарків, частини сіл Білогорщі, Козельників, Кривчиць і приєднані до Львова. У результаті цього територія міста збільшилася з 32,4 км² до 66,9 км². У цих селах переважало польське населення, що давало змогу владі ще сильніше стверджувати про польськість Львова³⁸.

У 1930-х роках за площею Львів займав п'яте місце в Польській державі, поступаючись Варшаві, Вільнюсу (Вільно), Познані та Бидгощі, а за кількістю населення – третє, після Варшави й Лодзі, але випереджав Познань і Краків³⁹.

Міжвоєнний Львів спочатку адміністративно поділявся на п'ять дільниць: Галицьку, Краківську, Жовківську, Личаківську і Середмістя. У 1928 р. із частини Краківського і Галицького передмість

³⁷ Львівське воєводство. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5_%D0%B2%D0%BE%D1%94%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE

³⁸ Пасіцька О. Львів і львів'яни: український соціум та промисел (20–30-ті роки ХХ століття). Львів, 2014. С. 30.

³⁹ Історія Львова: у 3 т. Львів, 2007. Т. 3: Листопад 1918 – поч. ХХІ ст. / редкол.: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. С. 42–43.

виокремлено шосту дільницю – Новий Світ. У 1930 р., внаслідок збільшення території міста, впроваджено новий адміністративний поділ Львова на дев'ять дільниць, змінилися межі чотирьох наявних, окрім Середмістя, і додатково утворено ще три: VII (Левандівка, Сигнівка, Білогорща та частина Клепарова), VIII (Замарстинів, Голоско Мале і решта Клепарова) та IX (утворена з частини Жовківської дільниці й Знесіння). У 1934 р. у Львові повернулися до шести дільниць, а у 1937 р. – знову до дев'яти⁴⁰.

Більшість населення в дільницях Львова, згідно з переписом 1931 р., у Галицькій (64,1 %), Личаківській (54,5 %), Середмісті (68,2 %) і Новому Світі (55 %) становили поляки, а у Краківській (54 %) і Жовківській (52,8 %) – євреї. Найбільше українців проживало в Галицькій (18,4 %) і Новий Світ (17,8 %) дільницях. Українське населення у Львові, згідно з переписом 1921 р., становило 12,4 %, а відповідно до перепису 1931 р. – 15,9 % жителів міста, і за чисельністю посідало третє місце після поляків і євреїв⁴¹.

У Станіславському воєводстві 1 квітня 1929 р. ліквідовано Печеніжинський повіт, а його територію приєднано до Коломийського, 1 квітня 1932 р. – Богородчанський, а його територія відійшла до Надвірнянського і Станіславського. Ліквідовано Сколівський повіт і територію приєднано до Стрийського. У 1921 р. до складу Станіславського воєводства входило 16 повітів, а у 1932 р. – 12, які охоплювали 746 сільських і 26 міських гмін⁴².

Із проведенням адміністративної реформи місцевого самоврядування 1934 р. змінено структуру повітів Станіславського воєводства, яке тоді нараховувало 901 громаду, об'єднану у 119 сільських і 28 міських гмін⁴³. А територія 17 самоврядних повітів Тернопільського воєводства повністю збігалася з кількістю політичних повітів⁴⁴.

Варто виокремити питання про самоврядування в містах у міжвоєнний період. Вищим органом самоуправління у містах була міська рада, а виконавчим – міська управа. Очолював міську управу бурмістр,

⁴⁰ Там само. С. 42.

⁴¹ Пасіцька О. Львів і львів'яни... С. 31–32.

⁴² Станіславське воєводство. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5_%D0%B2%D0%BE%D1%94%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE

⁴³ Zbior rozporządzeń administracji województwa Stanisławskiego. Stanisławów, 1934. S. 88.

⁴⁴ Województwo Tarnopolskie. S. 315.

а в містах, виділених із повітів (у Галичині це були: Перемишль, Дрогобич, Борислав, Станіславів, Коломия й Тернопіль) – президент. На посаду заступника бурмістра вибирали віцепрезидента, а заступника президента міста – віцепрезидента. Усі бурмістри та віцепрезиденти призначалися тільки за згодою старост і воєвод, а президентів і віцепрезидентів в обов'язковому порядку затверджувало МВС Польщі.

Склад міської ради залежав від кількості мешканців міста: до 5 тис. – 12 міських радників, до 10 тис. – відповідно 16, до 25 тис. – 24, до 40 тис. – 32, до 60 тис. – 40, до 180 тис. – 56 і до 250 тис. – 72⁴⁵.

Необхідно зазначити, що у 1930-х роках у Львові з населенням понад 300 тис. мешканців було 3 віцепрезиденти. Кількість лавників (членів міської управи) мала становити 10 % від чисельності міських радників, але не менше 3-х осіб⁴⁶.

Наголосимо, що відповідно до Закону «Про зміни до місцевого самоврядування» 1933 р., міське управління у всіх галицьких містах було практично однаковим. Траплялися винятки, наприклад, коли могли бути окремі утворення в магістраті для потреб міста. Так, 1924 р. у Станіславівському магістраті утворені експозитури (заступництво управління) у Княгинин-Селі та Княгинин-Колонії, а 1925 р. при магістраті створено комітет із забудови міста⁴⁷.

До компетенції міської управи входило: управління міським рухомим і нерухомим майном, складання і виконання міського бюджету, збір податків із населення, будівництво й утримання шкіл, керівництво і нагляд за міськими опікунськими установами, слідкування за санітарним станом та благоустроєм міста. Для реалізації цих завдань у міській управі працювали відповідні структурні одиниці – відділи: загальний, фінансовий, суспільний (інші назви – громадський, технічний, адміністративний). Кожний відділ поділявся на реферати (відділення) – окремі організаційні одиниці, які склалися з певної кількості службовців, залежно від вирішення кількості справ⁴⁸.

⁴⁵ Куйбіда В. Конституційно-правові проблеми міського самоврядування в Україні. Львів, 2001. С. 69–71.

⁴⁶ Там само. С. 71.

⁴⁷ Станіславська міська управа, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства. *Державний архів Івано-Франківської області. Путівник*. Київ, 2008. Т. 1: Фонди періоду до 1939 року / відп. ред. К. Мицан. С. 71–72.

⁴⁸ Куйбіда В. Конституційно-правові проблеми міського самоврядування... С. 72.

Варто наголосити, що у структурі міського самоврядування цього періоду були незначні відмінності, зумовлені різними чинниками, які ніяк не звужували сферу його повноважень. У 1934 р. магістрат як виконавчий орган міської ради був перейменований на міську управу з тими самими функціями й структурою магістрату. Наприклад, міська управа Станіславова 1934 р. поділялася на чотири відділи, кожен із яких мав підвідділи. Це були відділи: загальний (підвідділи – організаційний, господарський, громадської опіки, санітарний, юридичний); адміністративний (підвідділи – адміністративний та обліку руху населення); фінансовий (підвідділи – бюджетно-податковий і рахунково-касовий); технічний (підвідділи – технічно-будівельний, комунікаційний, контрольно-будівельний)⁴⁹.

Міські управи (магістрати) у своїй діяльності вели широке листування з міністерствами внутрішніх справ, фінансів, громадських робіт, Головним статистичним управлінням, зі Станіславським і Львівським відділеннями Крайового господарського банку, кредитними закладами, іншими містами Польщі, державними та самоврядними установами, а також із державними й громадсько-політичними інституціями.

Воеводське самоврядування. Із входженням Галичини й Буковини до складу Австрійської монархії, згідно з імператорським патентом від 1775 р., був створений відповідний спільний для обох країв станово-представницький орган – Галицький сейм. Він проіснував до революції 1848 р. Організація крайового сейму, що опиралася на нові засади, запроваджена у краю імператорським патентом тільки в лютому 1861 р. У ньому наголошувалося, що Галичину у справах краю в центральних органах представляв крайовий сейм, а повноваження, що належали до обсягу діяльності репрезентації, виконував або сам сейм, або крайовий виділ (комітет). Це був управлінський і виконавський орган крайового представництва, до якого входило шість послів, обраних зі складу сейму терміном на 6 років, згодом ще додано посла від міст⁵⁰.

Крайовий виділ, відповідно до патенту, мав налагоджувати діяльність крайового господарства, капіталу, фундацій і крайових

⁴⁹ Станіславська міська управа, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воеводства. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/966-8225-28-4/966-8225-28-4.pdf>

⁵⁰ Тищик Б. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів, 2004. С. 24–25.

інституцій, водночас здійснювати керівництво й нагляд за підлеглими йому службами та чиновниками. До його обов'язків входило також стежити за тим, щоб майно повітових установ і закладів не було ущемлене, щоби провадити правильно рахунково-касовий капітал, що перебував під управою повітових рад, і щоб останні ефективно здійснювали нагляд над майном гмін та їхніми закладами, як і над діяльністю гмінних службовців у межах їхніх обов'язків⁵¹.

Із приєднанням Галичини до Польщі 1918 р. розпорядженням від 30 січня 1920 р. ліквідовано, запроваджені патентом 1861 р., Галицький сейм і крайовий виділ, тобто політичну автономію краю, а всі права й обов'язки сейму перейшли до Польської держави. Майно та фундації, які до того належали крайовому виділу, входили з моменту дії розпорядження до впровадження єдиної державної адміністрації та зорганізування самоврядних вищих урядових (воєводських) тіл до Тимчасового самоврядного виділу з осідком у Львові. До виділу належали: керівник, шість членів і три заступники. Керівником був Генеральний делегат уряду для Галичини, а по скасуванню Генеральної делегатури його призначав Начальник держави за поданням міністра внутрішніх справ, а шість членів і три заступники обирав сейм Другої Речі Посполитої за пропозицією уряду⁵².

Розпорядженням Президента Польщі від 16 січня 1928 р. Тимчасовий самоврядний виділ був ліквідований, а всі його права й обов'язки перейшли до воєводського управління. Особливий нагляд над повітовими громадськими організаціями, а також над міськими і сільськими гмінами, який досі виконував Тимчасовий самоуправний виділ, повинні були виконувати до часу уконституювання дійсних воєводських органів самоуправління самі воєводи на територіях воєводств. Інші функції, які зазвичай виконував Тимчасовий самоуправний виділ, у випадку його ліквідації, Рада міністрів передавала відповідним державним і громадським органам та суспільним організаціям. До моменту повідомлення дійсним органам їхніх функцій, повинен їх виконувати Львівський воєвода, як ліквідатор Тимчасового самоврядного виділу, а особливо до них повинні належати справи фундацій, що підлягали компетенції виділу⁵³.

⁵¹ Województwo Tarnopolskie. S. 317.

⁵² Ibid.

⁵³ Ibid. S. 317–318.

Згідно з розпорядженням Президента Речі Посполитої від 19 січня 1928 р. про громадський чинник в організації загальної адміністративної влади, як органу воєводського самоврядування на засадах, визначених Конституцією, – створювалися при воєводі воєводські ради і виділи.

Воєводська рада складалася з членів, обраних на повітових сеймиках і міських радах міст, виділених із повітових громадських союзів. Вона була дорадчим органом, а у випадку, коли рада могла діяти з вирішальним голосом, мали визначити чинні правові приписи.

Воєводський виділ мав дорадчий голос в усіх справах, які воєвода передавав до його оцінювання, а також вирішальний у виняткових справах, наприклад, для відкриття затверджених ухвал самоуправних органів⁵⁴.

На території галицьких воєводств вибори до воєводських рад проводилися на підставі відповідних розпоряджень. Після проведення виборів до повітових рад (сеймиків) міністр внутрішніх справ розпорядився, що до виборів воєводських виділів їхні функції тимчасово виконуватимуть під керівництвом воєводи виділи, утворені з трьох осіб, яких він призначив із громадян, що проживали на терені воєводства, а також із трьох державних чиновників, визначених відповідно до розпорядження Президента Другої Речі Посполитої від 1928 р.⁵⁵ На території Східної Галичини, як і всієї Польщі, діяли воєводські управління, очолювані воєводами, яких призначав міністр внутрішніх справ, а затверджував Президент. Воєводське управління поділялося на загальну (політичну) та спеціальну адміністрації. Загальна адміністрація виконувала завдання, які входили до компетенції МВС, а спеціальна – здійснювала функції інших відомств.

В окремих випадках у системі урядового управління виділи спеціальної адміністрації були об'єднані з органами загальної адміністрації. Виняток становили виділи (сектори) промисловості та торгівлі, сільського господарства, засобів сполучення, соціального забезпечення, а також питань, пов'язаних із віросповіданням, мистецтвом і культурою. Решта виділів спеціальної адміністрації мала самостійну структуру територіальних органів. Такий поділ робив

⁵⁴ Ibid. S. 318.

⁵⁵ Ibid.

загальну адміністрацію об'єднаною, а спеціальну – необ'єднаною. Органами загальної адміністрації II інстанції на території воєводства були самі воєводства, які очолювали воєводи⁵⁶.

Воєвода як представник центрального уряду виконував і контролював виконання усіх розпоряджень та постанов Ради Міністрів. На їхній основі він міг видавати свої розпорядження, що стосувалися безпосередньо воєводства і набували чинності після опублікування в газеті «Dziennik Wojewódckie». Особливо воєвода опікувався справами охорони суспільного ладу та громадського порядку, сферою національно-релігійних відносин. Виконуючи адміністративні функції, воєвода своїми розпорядженнями сприяв регулярному набору до війська, а за потреби – навіть проведенню мобілізації. Він також здійснював нагляд в останній інстанції за діяльністю гмін, міських органів самоуправління (зокрема щодо виборів до гмін і міських рад), вирішував фінансові питання. У сфері соціального забезпечення стежив за виконанням підприємцями й робітниками розпоряджень про трудові взаємовідносини, затверджував тарифи оплати за житлові приміщення, а також відав проведенням профілактичних і лікувальних заходів, санітарною інспекцією, перевіряв роботу медичних закладів. Крім того, у надзвичайних випадках воєвода мав право звертатися за допомогою до військових властей, а також надавати дозвіл на проведення театральних вистав, кінематографічних показів та інших масових акцій. До того ж він повинен був здійснювати нагляд за пресою і переміщенням населення у воєводстві⁵⁷.

Воєводське управління, як уже зазначено, поділялося на виділи, які ділилися на відділи, а ті – на підвідділи або реферати. Структура воєводського управління впродовж усього періоду існування Другої Речі Посполитої суттєво не змінювалася. Так, у 1921–1924 рр. воєводське управління у всіх трьох східногалицьких областях складалося з 10 виділів: президійного, адміністративного, самоврядування, бюджетно-господарського, релігійних культур або віросповідання, охорони громадського здоров'я, земельно-ветеринарного, промислового, праці та соціальної опіки, окружної дирекції громадських робіт.

⁵⁶ Рубльов О. Організація державної служби... Т. 2. С. 26.

⁵⁷ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України). Ф. 196. Оп. 2а. Спр. 178. Арк. 21.

Протягом наступних років у структурі Станиславівського воєводства відбулися зміни: президійний виділ 1930 р. перейменовано на загальний; адміністративний 1935 р. увійшов на правах підвідділу до загального; бюджетно-господарський і віросповідання 1925 р. ліквідовані, з передачею функцій відповідно президійному й адміністративному; охорони громадського здоров'я 1932 р. увійшов на правах підвідділу у праці, опіки й охорони здоров'я; земельно-ветеринарний 1930 р. реорганізований у земельний, а 1934 р. – у земельний та земельних реформ; 1925 р. ліквідовано промисловий із передачею функцій адміністративному; праці й соціальної опіки 1925 р. на правах підвідділу увійшов у виділ самоврядування, а з 1929 р. знову став самостійним; виділ окружної дирекції громадських робіт 1934 р. реорганізований у комунікаційно-будівельний; 1925 р. підвідділ преси та громадської безпеки із президійного виділу, а 1929 р. військовий підвідділ з адміністративного були реорганізовані в самостійні віділи – спочатку громадської безпеки, з 1930 р. – безпеки, а з 1935 р. – у громадсько-політичний і військовий віділи⁵⁸.

У структурі Тернопільського воєводського управління міжвоєнного часу також відбувалися певні зміни, про що свідчило зменшення виділів у 1924–1929 рр. до семи. Президійний виділ з окремою структурною одиницею – відділом суспільної безпеки – був поділений на два окремі. Бюджетно-господарський, релігійний і промислово-торговий ліквідовано, а замість них утворено відповідні відділи в інших виділах. У 1935 р. ліквідовано адміністративний виділ, який увійшов як відділ до загального виділу. Технічний виділ перейменовано на виділ шляхів сполучення і будівництва (комунікаційно-будівельний)⁵⁹.

Віділи, відділи та реферати (підвідділи) очолювали начальники й референти, яким допомагали відповідні канцелярські працівники – інспектори, секретарі, друкарки. Всі службовці воєводського управління й підпорядкованих йому органів зараховувалися до штату МВС. Виняток становили окремі фахівці – інженери, лікарі, ветеринари та інші, які перебували у штатах галузевих міністерств. Усі віділи та їхні службовці, яких призначав і переміщував на інші посади воєвода, не мали права самостійно виступати,

⁵⁸ Державний архів Івано-Франківської області. Путівник. Т. 1. С. 26.

⁵⁹ Стронський М. Тернопільське воєводство у складі Другої Речі Посполитої (1921–1939). С. 192–193.

а діяли тільки від його імені. Всі розпорядження та кореспонденція виходили за підписом воєводи, що робило його єдиним начальником у всіх сферах життєдіяльності воєводства⁶⁰.

Основні функції діяльності воєводського управління були такі: загальнополітичні – нагляд за станом громадської безпеки й політичною ситуацією у воєводстві; керівництво і контроль за діяльністю повітових органів і поліції; військові – взаємодія з військовими органами у вирішенні всіх питань із військового будівництва; самоврядні – нагляд за всією діяльністю гмінних і міських управ; нагляд за діяльністю промислових підприємств, торгово-промислових палат й акціонерних товариств, затвердження і контроль за виконанням бюджетів усіх рівнів; нагляд за діяльністю всіх сфер сільського господарства та суміжних галузей, особливу увагу приділялося земельним реформам; нагляд за роботою в галузі громадських і комунікаційно-будівельних робіт; керівництво діяльністю закладами соціальної опіки та праці й охорони здоров'я; нагляд за діяльністю закладів культури, релігійних культів, установ громадянського стану⁶¹.

Українці у Другій Речі Посполитій рідко обіймали державні посади. Дискримінація щодо українців виявлялася практично всюди. З березня 1920 р. в офіційному діловодстві запроваджено термін «*Malopolska Wschodnia*», заборонено вживати «Західна Україна». Також замість етноніма українець ввели старі визначення часів Речі Посполитої: «*rusin*», «*ruski*» та «*rusiński*». В органах самоврядування, згідно зі законом від 23 березня 1933 р., шляхом ускладнення процедури виборів, обмежено кількість українців. Накладено заборону й обмеження на діяльність українських громадсько-політичних, культурно-освітніх і спортивних організацій та товариств. Хоч час до часу центральна влада у Варшаві оголошувала про поступки для українців, але прибічники твердої лінії (ендеки) в середовищі місцевих урядовців, офіційних чиновників й армійських командирів відмовлялися їх втілювати. Невдоволення зростало серед української інтелігенції, особливо серед її молодих (і безробітних) представників, через те, що всі нечисленні урядові й адміністративні вакансії неодмінно віддавали полякам, навіть у гмінах. Українці нарікали, що «наказний вїйт заступає тепер волю громади,

⁶⁰ Рубльов О. Організація державної служби... Т. 2. С. 27.

⁶¹ Державний архів Івано-Франківської області. Путівник. Т. 1. С. 26–27.

наказний війт орудує майном громади, польський наказний війт заступає українську громаду. Це воля старостів, поліцаїв і вшехполяків, а не української громади»⁶².

Тривалі переговори українців із польською стороною закінчилися укладанням обмеженої угоди з УНДО, відомої як «нормалізація». До результатів угоди 1935 р. можна зарахувати обрання лідера УНДО Василя Мудрого одним із п'яти віцемаршалків сейму. Було звільнено більшість українських в'язнів із Берези Картузької, а деякі українські наукові організації, культурно-освітні товариства, економічні установи та кооперативи отримали фінансові позички⁶³.

Відомий журналіст і політичний діяч із Галичини Іван Кедрин-Рудницький, підсумовуючи результати польсько-української «нормалізації» 1935–1938 рр. зазначав: «Безумовно, в добі “нормалізації” трохи покращала загальна атмосфера. Але ми не хотіли окрушків і ми були обурені, що та наша спроба порозуміння дала у крайовій практиці реакцію польських гуррапатріотичних організацій, які почали кричати про “українську небезпеку”, знаходили підтримку від місцевих органів, не знаходили відпору від членів уряду, і в тому хаосі топилася головна ідея, головна ціль проблеми порозуміння: української автономії з усіма її користями для розвитку української місцевої самоуправи, української культури й економіки»⁶⁴.

Польська влада, використовуючи свій державно-адміністративний апарат, прагнула передусім забезпечити цілісність держави й довести до розуміння українцями «ідеї польської державності», заблокувати їхні автономічні стремління та гарантувати полякам переваги в усіх сферах життя. Займаючи головні позиції в усіх самоуправлінських структурах, влада не допускала ніяких антидержавних виступів проти «польського стану посідання», прагнула переробити українців на свій лад, тобто провести їхню державну (не національну) асиміляцію, і так домогтися законного визнання ними територіальної цілісності Польщі в кордонах, затверджених Версальською системою.

Воєводства. Львівське воєводство, утворене 23 грудня 1920 р., було найбільшим і найчисельнішим у Східній Галичині. Воно займало територію 28,1 тис. км² і нараховувало разом зі Львовом за

⁶² Гаврилів І. Західна Україна у 1921–1941 роках... С. 129.

⁶³ Субтельний О. Історія України. Київ, 1992. С. 374.

⁶⁴ Кедрин І. Життя–події–люди: спомини і коментарі. Нью-Йорк, 1976. С. 272.

переписом 1931 р. 3,1 млн осіб, з яких українці становили 34 %, поляки – 56 %, євреї – 7 %, інші (зокрема вірмени й німці) – 3 %⁶⁵. Віросповідна статистика була такою: греко-католики – 41,7 %, римо-католики – 46,3 %, юдеї – 11 %, протестанти – 0,4 %, православні – 0,3 %⁶⁶. До складу воєводства на 30 вересня 1934 р. входило 58 міст і містечок, 252 сільські гміни. Головними містами були: Львів, Борислав, Дрогобич, Ярослав, Кросно, Перемишль, Рава-Руська, Жешув (Ряшів), Самбір, Сянок і Жовква⁶⁷.

Кількість повітів у воєводстві в різних роках коливалася від 24 до 28: Бібрський, Березівський, Чесанівський (існував до 1922 р.), Добромильський, Дрогобицький, Городоцький, Ярославський, Кольбушовський, Кросненський, Ліський, Любачівський (виник 1923 р. унаслідок перенесення осідку повіту з Чесанова), Львівський, Ланьцутський, Мостиський, Нисківський, Перемишльський, Переворський, Равський, Рудківський, Ряшівський, Самбірський, Сяноцький, Сокальський, Старосамбірський (у 1922 р. розформований), Стрижівський (у 1932 р. розформований), Турківський (з 1931 р.) і Жовківський.

У 17 повітах переважало українське населення: Бібрка, Чесанів, Добромиль, Дрогобич, Городок, Яворів, Львів-повіт, Лісько, Мостиська, Перемишль, Рава-Руська, Рудки, Самбір, Сокаль, Старий Самбір, Сянок, Жовква; у 2-х українці становили меншість: Березів і Ярослав, а у 8-ми повітах Західної Галичини українці були меншістю: Кросно, Ланьцут, Ниско, Переворськ, Ряшів, Стрижів; а 2 повіти були чисто польськими: Тарнобжег і Кольбушова⁶⁸.

Потрібно зазначити, що окремі терени (сільські громади) восьми політичних повітів разом зі судовими округами, які лежали до східного берега р. Сян, входили до складу ЗУНР. Це були сільські громади таких повітів і судових округів: Березів (судові округи – Березів, Димів); Ярослав: Ярослав, Радимно і Синява; Ланьцут (судовий округ – Лежайськ); Ліско (округи – Ліско, Лютовиська, Нижні та Верхні Устрики); Перемишль (округи – Нижанковичі та Перемишль); Сянок (округ – Сянок); Тарнобжег (округ – Розвадів)⁶⁹.

⁶⁵ Mały rocznik statystyczny. Warszawa, 1938. Tabl. 14. S. 22.

⁶⁶ Ibid. Tabl. 15. S. 25.

⁶⁷ Województwo Lwowskie. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Wojew%C3%B3dztwo_lwowskie

⁶⁸ Кубійович В. Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика Галичини. Вісбаден, 1983. С. 108–113.

⁶⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 383. Оп. 1, Зв'язка 1. Спр. 13. Арк. 1–2.

Першим керівником Львівського воєводства був Казамир Грабовський, який головував від 23 квітня 1921 р. до 30 червня 1924 р. Його наступником став Станіслав Зміни, який пробув на цій посаді до 4 грудня 1924 р. Далі Львівське воєводство очолювали: Павел Гарапіх (30 грудня 1924 р. – 29 липня 1927 р.); Пйотр Дунін-Борковський (29 липня 1927 р. – 30 квітня 1930 р.); Войцех Агенор Голуховський (9 липня 1928 р. – 29 серпня 1930 р.); Броніслав Наконечніков-Клюковський (29 серпня 1930 р. – 6 липня 1931 р.); Юзеф Рожнецький (22 липня 1931 р. – 30 січня 1933 р.); Владислав Беліна-Пражмовський (31 січня 1933 р. – 14 квітня 1937 р.); Альфред Білик (16 квітня 1937 р. – 19 вересня 1939 р.).

З усіх керівників Львівського воєводства лише двоє вважали за потрібне вести конструктивні відносини з українцями. Таким був П. Дунін-Борковський, один із головних діячів львівської консервативної групи. На думку Івана Кедрина-Рудницького, «білий крук у польському політичному світі», що разом із нечисленими однодумцями, зокрема Юзефом Лободовським, Леоном Василевським, Тадеушем Голувком, Адольфом і Олександром Бохенськими й іншими, прагнув діалогу з українцями, зближення і порозуміння між двома народами в межах Польської держави⁷⁰. Своє недовге урядування у Львові воєвода П. Дунін-Борковський пояснював тим, що його «вигризли» звідси керівники різних польських організацій, які «засипали» Варшаву скаргами на нього, що він «братається з українцями й підбурює їх проти Польщі»⁷¹. Польський політик разом зі своїми однодумцями був постійним учасником приватних товариських польсько-українських зустрічей, у яких брали участь представники великого польського землеволодіння і репрезентанти українських політичних та господарських кіл Другої Речі Посполитої, сприяючи цим пом'якшенню польсько-українських відносин. Він висунув консервативну програму нормалізації польсько-українських відносин на засадах державної асиміляції українців із наданням їм широкої культурно-територіальної автономії в межах Польської держави, опублікувавши 1931 р. знакову статтю «Директиви програми польсько-українського зближення»⁷².

⁷⁰ Kedryn I. Biały Kruk. *Kultura* (Paryż). 1977. Nr 10. S. 72–79.

⁷¹ Ibid. S. 76.

⁷² Dunin-Borkowski P. Wytyczne programu zblizenia polsko-ukrainiekiego. *Nie jesteemy ukrainofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraincow i Ukrainy: Antologia tekstow*. Wrocław, 2008. S. 115–125.

Другим воєводою був Альфред Білик, який, за словами Івана Кедрина, «найпристойніше ставився до українців»⁷³. Він – уродженець Львова, його батьки – українці. Закінчив гімназію у Бережанах, де мав гімназійних друзів-українців і зберігав із ними зв'язки, тому орієнтувався в основних питаннях українських справ. Альфред Білик – правник за освітою, яку здобув у Ягеллонському та Львівському університетах. Від 1924 р. займався адвокатською практикою у Лодзі, мав свою контору, був членом Вищої адвокатської ради. Після смерті Юзефа Пілсудського і посилення впливу на внутрішню політику маршала Едварда Ридз-Смігли, його однокласника, Альфреда Білика як майора, колишнього легіоніста в резерві та знавця українсько-польських відносин 15 липня 1936 р. призначили Тернопільським воєводою, а 16 квітня 1937 р. перевели на таку ж посаду до Львова.

Іван Кедрин зазначав: «Він ставився розумно до української проблематики, визнавав потребу спільного польсько-українського фронту проти Москви, визнавав існування потенціальної загрози від СРСР без уваги на існуючий пакт неагресії і згодом був прихильником останньої і найповажнішої спроби порозуміння під назвою “нормалізація”». Далі автор наголошував, що «Альфред Білик, з-посеред так званих польських “українофілів” (так їх називали іронічно і поляки, які себе до “українофілів” не зараховували), хоч і займав високе становище у польській державній верхівці, проте також не мав вирішного впливу на політику Варшави»⁷⁴.

Варто зазначити, що напередодні Другої світової війни, у зв'язку з оголошенням 29 серпня 1939 р. мобілізації в Польщі, щоб не допустити зростання продовольчих цін і спекуляції, львівський воєвода А. Білик провів інспекцію декількох продовольчих магазинів, намагаючись заспокоїти львів'ян⁷⁵.

У Львові перед загрозою авіанальотів споруджували укриття, копали траншеї. Щоб підняти дух мешканців, до цієї акції долучилися і службовці воєводського управління на чолі з воєводою А. Біликом. «На площі Бернардинців, – повідомляла газета “*Plustrowany Goniec Weczorny*”, – серед інших копає траншеї воєвода Альфред Білик»⁷⁶.

⁷³ Кедрин І. Життя-події-люди: спомини і коментарі. С. 156.

⁷⁴ Там само.

⁷⁵ Голубко В. Львів і львів'яни: перші военні будні. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2012. Вип. 12. С. 231.

⁷⁶ Там само. С. 229.

З наближенням німців до Львова, за сумнівними свідченнями І. Кедрина, «чи Білик теж* уже знаходився в дорозі до Румунії, чи перебував у Косові на феріях – не знаю, але чув я, що Складковський накинувся на Білика, чому він у Косові, коли у такий трудний час він повинен сидіти у воєвідстві у Львові. Білик дійсно негайно вернувся до Львова, але, побачивши повний хаос і розвал державного апарату, повну розтіч польського суспільства, і зрозумівши трагічну ситуацію, коли із сходу йшли большевики та з заходу німці – стрілив собі в лоб»⁷⁷.

За іншою версією, А. Білик 15 вересня 1939 р. за розпорядженням Ф. Славою-Складковського виїхав до містечка Кути, де перебував евакуйований польський уряд. Там отримав розпорядження терміново виїхати до польського консульства в Мункачі (тепер – Мукачеве), яке було зайняте Угорщиною. Після того, як ЧА перейшла р. Збруч, польський уряд перетнув румунський кордон, а Білик залишився в Угорщині. Двічі він подавав прохання про повернення до Львова, до якого вже підходили радянські війська. Після того, як це стало неможливим, 19 вересня 1939 р. у номері 5 готелю «Csillag» («Зірка») у Мукачеві, написавши лист-заповіт, А. Білик застрелився⁷⁸. Польські дослідники також підтверджують версію, що він наклав на себе руки не у Львові, а тієї ж трагічної осені 1939 р. в Угорщині⁷⁹.

Львівське воєводство припинило існування 27 листопада 1939 р. після анексії Галичини Радянським Союзом: м. Львів і вісім повітів (Львівський, Бібрський, Городоцький, Жовківський, Любачівський, Рава-Руський, Сокальський та Яворівський) увійшли до новоутвореної Львівської обл., а ще вісім (Дрогобицький, Добромильський, Ліський, Мостиський, Перемишльський, Рудківський, Самбірський і Турківський) – до Дрогобицької обл. УРСР, західна ж частина воєводства ввійшла до Краківського і Люблінського дистриктів⁸⁰.

Станиславівське воєводство утворене 23 грудня 1920 р., а фактично почало функціювати з 1 вересня 1921 р. Займало площу

* Тут йдеться про міністра внутрішніх справ Польщі Феліціана Славою-Складковського.

⁷⁷ Кедрин І. Життя–події–люди: спомини і коментарі. С. 156.

⁷⁸ Альфред Білик. URL: <https://www.famous-people.pp.ua/2015/12/alfred-bilyk.html>

⁷⁹ Czajka M., Kamler M., Sienkiewicz W. Leksykon historii Polski. Warszawa, 1995. S. 54.

⁸⁰ Львівське воєводство...

18,368 км² і було одним із найменших у Польщі, йому поступалися тільки Тернопільське (16,533 км²) і Шльонське (5,122 км²). На 1920 р. Станиславівське воєводство нараховувало 29 міст і 905 сіл⁸¹.

Кількість повітів у воєводстві польська влада корегувала як із доцільності державно-адміністративного управління регіоном, так і з погляду зміни етнографічної картини в національному плані – зменшення кількості українців через передачу окремих повітів до Львівського воєводства, де чисельність польського населення становила більшість, і так кількість українців, порівняно з поляками, не була такою вже різною, як у Станиславівському. Адже на його території, згідно з польським урядовим переписом 1931 р. (із застереженнями в підтасуванні польськими урядовцями даних щодо чисельності українців) проживало 1 480 300 мешканців, із них 1 018 303 особи – українці (68,9 %), 332 175 – поляки (22,4 %), 109 378 – євреї (7,4 %), 16 737 – німці (1,1 %), 7 507 – інші (0,2 %)⁸². Релігійний склад населення за тим же переписом був таким: греко-католики становили 1 079 019 (72,9 %), римо-католики – 245 944 (16,6 %), юдеї – 139 746 (9,4 %), протестанти – 12 492 (0,8 %), православні – 891 (0,1 %)⁸³.

Тому чисельність повітів коливалася від 12 до 16: Богородчанський (існував до 1 квітня 1932 р.), Городенківський, Долинський, Жидачівський, Калуський, Коломийський, Косівський, Надвірнянський, Печеніжинський (існував до 1 квітня 1929 р.), Рогатинський, Сколівський (існував до 1 квітня 1932 р.), Станиславівський, Стрийський, Снятинський, Тлумацький, Турківський (17 квітня 1931 р. увійшов до Львівського воєводства).

Станиславівське воєводство очолювали: Едмунд Юристовський (21 жовтня 1921 р. – 18 серпня 1925 р.), який до того був старостою в Тернополі; Александр Дес Логес (18 серпня 1925 р. – 25 жовтня 1926 р.); Владислав Корсак (18 грудня 1926 р. – 12 вересня 1927 р.); Александр Моравський (28 жовтня 1927 р. – 30 жовтня 1928 р.); Броніслав Наконечников-Клюковський (30 жовтня 1928 р. – 29 серпня 1930 р., згодом львівський і варшавський воєвода; у 1933–1934 рр. – міністр сільського господарства та аграрних реформ); Зигмунт Ягодзінський (3 вересня 1930 р. – 1 лютого 1936 р.; до 2 лютого

⁸¹ Гаврилишин П., Чорненький Р. Станиславів: віднайдені історії. Брустурів: Дискурсус, 2020. С. 139.

⁸² Mały rocznik statystyczny. Warszawa, 1938. Tabl. 14. S. 22.

⁸³ Ibid. Tabl. 15. S. 25.

1931 р. – виконувач обов'язків); Мечислав Стажинський (виконувач обов'язків – 11 лютого – 22 червня 1936 р.); Ян Савіцький (виконувач обов'язків – 23 червня – 14 липня 1936 р.); генерал Стефан Паславський (14 липня 1936 р. – 20 січня 1939 р.); Станіслав Ярецький (20 січня – 17 вересня 1939 р.)⁸⁴.

Найбільшим за площею на 1939 р. був Надвірнянський повіт (2 472 км²), а найменшим – Снятинський (533 км²), а за чисельністю населення найбільшими були Станиславівський (198 359 осіб) і Коломийський (176 000), а найменшими – Жидачівський (83 817) і Снятинський (78 025)⁸⁵.

Головними містами воєводства були Станиславів (60 256 мешканців), Коломия (33 800), Стрий (30 500). У містах переважало єврейське та польське населення, а в селах – українці. У Станиславі, наприклад, за переписом 1931 р. мешкало 60 256 осіб, із них 24 823 (41,4 %) євреїв, 22 312 (37,2 %) поляків, 11 134 (18,6 %) українців, 1 691 (2,8 %) представників інших національностей. Сучасні дослідники столиці Прикарпаття цілком правильно зазначають, що, «будучи жителем тогочасного Станиславова, ви б, дуже ймовірно, розуміли, як мінімум, три мови (польську, українську, ідиш) і, цілком можливо, ще й німецьку, адже німецька меншина теж була на мапі міста, маючи свою протестантську церкву та німецьку гімназію»⁸⁶.

У міжвоєнний період українцям Станиславівського воєводства проблематично було влаштуватися на державну роботу. Із 5 713 українців, що працювали на державні роботі, найбільше – 1 637 (28,6 %) – було на залізниці. Однак і тут їх не допускали до керівних посад.

Щоправда із приходом у 1926 р. до влади Юзефа Пілсудського на військову службу приймали солдатів і старшин Армії УНР Симона Петлюри. Маршал також підтримував українську кооперацію, у якій працювали колишні петлюрівські вояки, що спричиняло сильне обурення польських кооператорів.

Особливим обмеженням піддавалися українські вчителі, коли після набуття чинності 1 жовтня 1924 р. «Закону Грабського» їх зі Східної Галичини почали масово переводити до західних польських воєводств. Так, національний склад учителів Станиславівського

⁸⁴ Станиславівське воєводство...

⁸⁵ Там само.

⁸⁶ Гаврилишин П., Чорненький Р. Станиславів: віднайдені історії. С. 141.

воєводства 1924 р. був таким: із загальної кількості 2 834 осіб 1 633 (57,6 %) становили поляки, 1 096 (38,6 %) – українці, 94 (3,3 %) – євреї, 11 (0,3 %) – німці⁸⁷.

Станіславівське воєводство припинило існування після анексії його території Радянським Союзом. Із 10 повітів Станіславівського воєводства 27 листопада 1939 р. утворено Станіславську обл. УРСР, а Жидачівський і Стрийський повіти ввійшли до складу Дрогобицької обл.

Тернопільське воєводство утворене 23 грудня 1920 р., займало площу 16 533 км² і поділялося на 17 повітів: Борщівський, Бродівський, Бучацький, Гусятинський (з 1925 р. – Копичинський), Заліщицький, Збаразький, Зборівський, Золочівський, Кам'яно-Струмилівський, Перемишлянський, Підгаєцький, Радехівський, Скалатський, Терехівський, Тернопільський, Чортківський⁸⁸.

Тернопільськими воєводами в міжвоєнному часі були: Кароль Ольпінський (23 квітня 1921 р. – 23 січня 1923 р.); Луціян Завістовський (24 лютого 1923 р. – 16 лютого 1927 р.); Миколай Квасневський (16 лютого 1927 р. – 28 листопада 1928 р.); Казімеж Мошинський (28 листопада 1928 р. – 10 жовтня 1933 р.); Артур Марушевський (21 жовтня 1933 р. – 15 січня 1935 р.); Казімеж Гінтовт-Дзевалтовський (19 січня – 15 липня 1936 р. – виконувач обов'язків); Альфред Білик (15 жовтня 1936 р. – 16 квітня 1937 р.); Томаш Маліцький (16 квітня 1937 р. – 17 вересня 1939 р.)⁸⁹.

У воєводстві було 35 міст і містечок та 1 091 гміна⁹⁰. Найбільшими за площею були повіти: Тернопільський – 1 266 км², Бучацький – 1 193, Золочівський – 1 183, Бережанський – 1 117, а найбільшими містами: Тернопіль – 40,2 тис. населення, Золочів – 11,1, Броди – 10,8, Бережани – 10,1, Збараж – 8,4, Копичинці – 8,1, Бучач – 7,5⁹¹.

⁸⁷ Гаврилишин П., Чорненко Р. Станіславів: віднайдені історії. С. 142–144.

⁸⁸ Гуцал П. Адміністративно-територіальний поділ Тернопільщини. *Тернопільський енциклопедичний словник*. Тернопіль, 2004. Т. 1: А–Й. С. 28.

⁸⁹ Województwo Tarnopolskie. S. 301–302; Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej / red. nauk. prof. J. M. Majchrowski przy współpracy G. Mazura i K. Stepana. Warszawa, 1994. S. 162–177.

⁹⁰ Województwo Tarnopolskie. S. 321.

⁹¹ Тернопільське воєводство. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5_%D0%B2%D0%BE%D1%94%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE

За переписом 1921 р. у воєводстві проживало 1 428 500 осіб, а за переписом 1931 р. – 1 600 316 осіб. На 1 січня 1939 р. у воєводстві проживало 1 726 310 осіб, із них 1 050 630 (61 %) – українців-греко-католиків, 316 685 (18 %) – українців-латинників, 176 350 (10 %) – поляків, 38 810 (2 %) – польських полоністів, 137 315 (8 %) євреїв і 6 520 – німців, інших національностей – менше 1 %⁹².

Мовний склад населення Тернопільського воєводства відомий лише за даними перепису 1931 р.: польською мовою розмовляло 789 114 осіб (49,3 %), українською – 728 135 (45,55 %), єврейською – 72 932 (4,9 %), німецькою – 2 675 (0,2 %), російською – 193 (0,01 %)⁹³.

Українською як рідною мовою найбільше розмовляли жителі в таких повітах: Радеківському – 57,7 %, Заліщицькому – 57,1 %, Бродівському – 55,3 %, Копичинському – 51 %, Борщівському – 50,9 %. Польську мову вважали рідною найбільше в повітах: Скалатському – 67,4 %, Тернопільському – 66 %, Перемишлянському – 58,1 %, Кам'яно-Струмилівському – 50,8 %⁹⁴.

Щодо релігійного складу населення, за переписом 1931 р., греко-католиків нараховувалося 871 971 (54,5 %), римо-католиків – 586 603 (36,7 %), юдеїв – 134 117 (8,4 %), протестантів – 3 749 (0,3 %), православних – 1 882 (0,1 %)⁹⁵. Українцями визнавало себе 50 %, поляками – 45 %, євреями – 4,9 % жителів⁹⁶.

Тернопільщина 18 вересня 1939 р. повністю опинилася під більшовицькою займанщиною, а 27 листопада воєводство як адміністративна одиниця було ліквідоване. 12 повітів – Бережанський, Борщівський, Бучацький, Заліщицький, Збаразький, Зборівський, Копичинський, Підгаєцький, Скалацький, Тербовлянський, Тернопільський і Чортківський – увійшли до утвореної Тернопільської обл., а 5 – Бродівський, Золочівський, Кам'яно-Струмилівський, Перемишлянський і Радеківський – до Львівської.

Адміністративно-територіальний поділ Східної Галичини польська влада успадкувала з австрійських часів, щоправда, дещо змінивши. Замість повітів на східногалицьких теренах утворено три воєводства: Львівське, Станіславівське і Тернопільське, які поділялися на повіти та гміни. Першим кроком у проведенні поляками

⁹² Там само.

⁹³ Там само.

⁹⁴ Там само.

⁹⁵ Statystyka Polskiej. Główny urząd statystyczny Polskiej. T. 29. S. 20–21.

⁹⁶ Mały rocznik statystyczny. Warszawa, 1938. Tabl. 14. S. 22.

політики асиміляції з використанням територіальних змін стало приєднання до Краківського воєводства українського населення, що належало до етнічної групи лемків і проживало в таких повітах: Горлиці (23,7 %), Малий Сонч (13,2 %) і Ясло (6,5 %) ⁹⁷.

Отже, сформувавши воєводства у східногалицьких землях, польський уряд цілковито знехтував національними інтересами українського народу. До того ж новий територіально-адміністративний поділ зменшував досить широку автономію Галичини, сформовану в австрійський період.

Воєводські управління, повітові староства, гміни як самоврядні структури, у яких усі головні посади обіймали поляки, стали опорою польської влади в управлінні анексованими галицькими територіями, зміцнюючи тут «польський стан посідання», прагнучи гарантувати неподільність і безпеку держави.

Адміністративно-державний апарат у проведенні політики денаціоналізації українців використовував певні територіальні зміни всередині гмін, об'єднуючи українські села з польськими в одну структурну одиницю або розформовуючи з цієї метою повіти.

Адміністративно-територіальний поділ сприяв польській колонізації східногалицьких земель, особливо у прикордонних місцевостях, звідки відселяли українців, а їхнє місце займали осадники, зміцнюючи так «польськість» цих теренів.

Владна вертикаль від гміни до воєводських управлінь найбільше спрямовувала вістря своєї діяльності проти національно-визвольної боротьби українців за свою державність.

Іван Патер

⁹⁷ Рубльов О. Організація державної служби... Т. 2. С. 30.